

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МЕНТАЛЬНОГО У ДОСВІДІ Ч. АЧЕБЕ

Формування сучасної африканської літератури пов'язане з особливою історичною епохою: тотальною деколонізацією всередині ХХ ст. і подальшою зміною політичної карти світу та появою нових держав. Це призвело до створення нових постколоніальних зразків літератури. Наприкінці ХІХ ст. з приходом європейців стабільне африканське суспільство зазнало значних перетворень. Колонізаторам знадобилося два десятки років, щоб повністю перевернути сформований впродовж кількох століть устрій, і першочергово ці зміни стосувалися вірувань, управління та мови. Тож, незважаючи на наявність кількох сотень африканських мов (серед них суахілі, лінгала, іґбо, шона, йоруба, тощо), в африканських країнах офіційними мовами стали англійська або французька, оскільки «ніхто не обтяжував себе вивченням мови народу, над яким панував, хоча б на якомусь рівні» [2, с. 225]. Відтак сьогодні більшість постколоніальних літературних творів написані однією з мов держав-колонізаторів.

Феномен нігерійської літератури поєднує в собі специфічні риси британської та автентичної африканської культури. Серед найвизначніших представників постколоніальної нігерійської літератури можна виділити А. Тутуолу, В. Шойїнку, Ч. Ачебе та Б. Окрі. Спільною рисою цих письменників є те, що вони писали свої твори не мовою нігерійських племен, а англійською. В першу чергу це пов'язано з наявністю в Нігерії близько 200 автентичних мов та потребою знайти спільний засіб спілкування, т.зв. *lingua franca*. Нею стала мова Британської імперії – англійська. Проте, хоча В. Шойїнка писав англійською, він стояв на позиції необхідності поступового розвитку пан-африканської літературної мови, наприклад суахілі [14, с. 132]. Подібну позицію висловлював і кенійський письменник Нгугі ва Тіонго, підкреслюючи, що африканці не зможуть встановити своєї ідентичності до тих пір, доки продовжуватимуть висловлювати свої автентичні переконання європейськими мовами [13, с. 4]. На погляд Нгугі, коли письменники використовують англійську мову, то цим вони лише підтримують панування європейського імперіалізму в Африці [13, с. 4].

Проте, щоб донести африканську культуру до європейців, слід робити це мовою, вживаною не лише на африканському континенті, а й в усьому світі. Відповідно, Ч. Ачебе говорить «*lingua franca* британської метрополії: мовою глобальною, зрозумілою, з максимально широким соціальним авторитетом, доступним будь-кому, хто промовляє до нації та говорить про неї. Ця *lingua franca* вміщує Англію у фокусі світу, в якому вона головує завдяки своїй владі, світу, осяяному її ідеями та культурою, світу, який завдячує своєю продуктивністю ставленню її моральних учителів, митців та законотворців» [2,

с. 163]. Письменника часто запитували, чому, бажаючи «повернути власному народові свою культуру» [7, с. 8], він користується не мовою ігбо, а англійською. У відповідь на такого роду звинувачення письменник пише: «мені дали англійську мову, і я маю намір користуватися нею (тут і далі переклад з англ. наш – О.Ш.)» [5, с. 102], цим самим утверджуючи англословність частиною африканської культурної спадщини. На думку Д. Кіллама, Ч. Ачебе «приречений» користуватися англійською мовою також заради можливості спілкування між різними народами та їх переконання в наявності автентичної африканської культури [12, с. 6]. Оскільки досвід будь-якого африканця унікальний і неповторний, то письменнику необхідно адекватно це передати.

Своєю творчістю Ч. Ачебе доводить, що це можна зробити і за допомогою нерідної мови, трохи адаптувавши її для цього, адже «ціною, яку повинна заплатити будь-яка світова мова, є її підпорядкування певним сферам вживання» [5, с. 62-63]. Проте, прибігаючи до цього, письменник не повинен змінювати її аж до «повної втрати її міжнародної значущості» [5, с. 62-63]. Ч. Ачебе переконаний, що «англійська мова зможе передати весь африканський досвід. Але це вже буде нова мова, пристосована до вимог нового африканського оточення» [5, с. 103]. Африканський письменник «використовує універсальність цієї мови для передачі свого особливого світогляду» [12, с. 6].

До питання впливу мови на культуру в свій час зверталось багато вчених лінгвістів. Вже В. фон Гумбольдт вважав мову невіддільною від культури і тісно пов'язаною з духовним розвитком певного народу [1]. Цю думку також підтвердив Е. Сепір, стверджуючи, що «мова – це керівництво до сприйняття «соціальної реальності». <...> Люди живуть не лише матеріальному чи соціальному світі, як про це часто думають: значною мірою вони всі знаходяться під владою тої конкретної мови, що стала засобом вираження в цьому суспільстві. Уявлення, що людина орієнтується у зовнішньому світі без допомоги мови, і що мова це лише випадковий засіб вирішення специфічних завдань мислення і комунікації – це лише ілюзія. Насправді ж, «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних звичок певної соціальної групи. <...> Світи, в яких живуть різні суспільства – це різні світи, а не один світ з різними, навішаними на нього ярликами» [3]. К. Леві-Стросс погоджувався з цими твердженнями, проголошуючи зумовленість мови культурою, оскільки вона будується з того ж матеріалу, що і вся культура [9, с. 67]. Таким чином, мова є ключовим фактором у формуванні ментальності певного народу і до деякої міри визначає її.

В цьому аспекті значущою є специфічність автентичних африканських культур, які за своєю суттю є усними, а декотрі з африканських мов до приходу колонізаторів не мали власної писемності. Отож, можна говорити лише про усну традиційну африканську культуру, але аж ніяк не про писемну. Звідси, однією з визначних рис постколоніальної африканської літератури є розходження між вербальними та фіксованими літературними формами, оскільки за допомогою писемності письменники часто описують традиції усної

африканської культури. Відповідно Ч. Ачебе намагається пристосовувати англійську мову до вимог африканської мовленнєвої традиції. Його твори насичені прислів'ями, розповідями, казками та піснями племені Ігбо. Автор неодноразово наголошує, що «прислів'я – це пальмова олія, з якою їдять слова» [8, с. 3]. Широке використання елементів фольклору Ігбо допомагає перетворити автору англійську мову не просто на засіб текстотворення, а й передати за допомогою неї соціальний досвід африканців, оскільки, як підкреслює дослідник творчості письменника Е. Еменйону, «прислів'я Ч. Ачебе – це ключ до розуміння його романів, позаяк він використовує їх не лише для надання локального колориту, але й для розкриття теми, для кращого зображення персонажів та зосередження на моральних цінностях зображуваного суспільства» [10, с. 183]. Отож, пишучи англійською мовою, Ч. Ачебе спромігся передати традицію усної нігерійської літератури.

Вже в першому своєму романі «Розпад» (1958) автор наголошує на важливості мови у житті суспільства. З проблемою мовного непорозуміння суспільство Ігбо пов'язує всі конфлікти між білими людьми та общиною: *“Does the white man understand our custom about land?” – “How can he when he does not even speak our tongue?”* [4, с. 151]. Ч. Ачебе розвиває цю тему і в наступному романі «Спокою більше немає» (1960). Хоча головний персонаж твору (Обі Оконкво) вивчає англійську мову в Лондоні, він неначе соромиться цього і при першій ж нагоді намагається розмовляти рідною мовою – ігбо: *“Nothing gave him greater pleasure than to find another Ibo-speaking student in a London bus”* [6, с. 53]. Знаковою є його неохочість розмовляти з нігерійцями англійською мовою, оскільки «це було принизливо спілкуватися із співвітчизниками іноземною мовою, особливо в присутності гордих носіїв цієї мови. Звичайно, будучи свідками цього, вони мабуть припускали, що в нас немає власної мови» [6, с. 53]. В таких випадках він жадав, щоб британці «попали в Умофію і почули на власні вуха, що таке справжня промова, як говорять тут чоловіки, які знали що таке мистецтво спілкування» [6, с. 53]. Окрім того, рідна мова неначе зближує персонажів, робить їх майже рідними, оскільки вони разом і говорять однією мовою: *“We belong together, we speak the same language”* [6, с. 31].

Важливим видається також факт, що Обі не міг сказати жодного вульгарного слова на ігбо, проте нерідною мовою він міг сказати що завгодно. Незважаючи на наявність таких слів і в його рідній мові, Обі ніяк не міг їх промовити. *“He said words in his mind that he could not say out aloud even when he was alone. Strangely enough, all the words were in his mother tongue. He could say any English word, no matter how dirty, but some Ibo words simply would not proceed from his mouth. It was no doubt his early training that operated his censorship, English words filtering through because they were learn later in life”* [6, с. 49]. Звідси, ми бачимо, що хоча Обі засвоїв англійську мову ще в ранньому дитинстві, він не ідентифікував себе з нею. Для молодого чоловіка це була чужа, навчена мова.

Проте, у романах автор яскраво виражає свою приналежність до Ігбо

(особливо в «Спокою більше немає»). Неодноразово персонажі творів спілкуються між собою саме рідною мовою. Мова іґбо, подібно до інших африканських мов, має багато діалектів. Найчастіше Ч. Ачебе використовує наріччя, яким розмовляли жителі Огіді (рідне місто письменника) і прилеглих територій. В своїх творах письменник використовує слова іґбо для передачі автентичних африканських реалій та задля збереження у своїх творах африканського колориту. В романі «Розпад» автор вживає низку незнайомих для європейського читача слів (напр. *agbala, egwugwu, chi, ndichie, ogbanje, obi* тощо) і, як правило, не перериваючи оповіді, одразу дає їх пояснення в тексті: “*His own hut, or obi, stood immediately behind the only gates in the red walls*” [8, с. 11]. Таким чином Ч. Ачебе, ідентифікуючи себе з Іґбо, за допомогою слів намагається зобразити соціальні норми та цінності власного племені.

Окрім літературної англійської мови (**Standard English**), в Нігерії широко поширений її модифікований, дещо спрощений варіант, т.зв. **pidgin English**. У романах Ч. Ачебе він часто використовується при розмові малограмотної верстви населення: “*Weting I been de eat all afternoon?*” asked the driver. “*I no fit understand this kind sleep. Na true say I no sleep last night, but that no be first time I been do um*” [6, с. 49]. Але при неформальному спілкуванні персонажі з університетською освітою також використовують **pidgin English**, проте важливо, що при розмові з представниками нижчих верств населення вони завжди користуються літературною англійською мовою. На думку К. Букера, Ч. Ачебе хоче пристосувати англійську мову до вимог африканського суспільства, а не просто прийняти **Standard English** як літературну мову, що стоїть вище автентичних африканських мов. Автор використовує **pidgin English** для яскравої передачі контрастів урбанізованого середовища Лагосу.

Яскравим прикладом слугує сугічка Обі з іншими пацієнтами в одній із клінік міста: виходячи з кабінету лікаря, один з пацієнтів відкрито наступає на Обі словесною атакою, причому критиці піддається найпомітніший символ його соціального статусу – машина: “*You tink because Government give you car you fit do what you like? You see all of we de wait here and you just go in. you tink na play we come play?*” [8, с. 143]. Читач бачить, що за допомогою чужої мови автору вдається показати соціальний конфлікт між різними верствами корінного населення. Також у романі письменник критикує молоде покоління за наслідування стилю мовлення колонізаторів, коли для нього стає характерним показове виставляння власної освіченості та недоречне вживання милозвучних слів [11, с. 90], що призводить до асиміляції нігерійців, цим самим роблячи їх “*beast of no nation*” [6, с. 143].

Гаряче обстоюючи ідею культурної самоідентифікації Іґбо, тим не менше, Ч. Ачебе визнає двомовність своєю сутнісною ознакою, яка вплинула на його світосприйняття та творчість. За допомогою англійської мови письменник артикулює ментальність Іґбо. В одному із нарисів він зізнається: «Мабуть впродовж свого життя я сказав більше слів мовою іґбо, аніж англійською, однак написав я більше однозначно англійською, ніж іґбо. І це досконало робить мене

двомовним. Можливо, дехто вважає, що мені варто писати рідною мовою. Інколи вони натякають на це, питаючи, якою мовою мені сняться сни. Я відповідаю, що обома мовами, однак, здається, мені не вірять» [4, с. 34]. Отож перед нами яскравий зразок тієї непростой ситуації, коли внутрішній ментальний сенс певного африканського культурного локусу знаходить своє вираження через «зовнішню» (за О.О. Потебнею) форму однієї із світових мов. Подібне явище можна вважати на певному етапі культури спробою, часом і прогресивною, вийти на світовий загал.

Література:

1. *Звегинцев В. А.* О научном наследии Вильгельма фон Гумбольдта // Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 356-363. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.philology.ru/linguistics1/zvegintsev-84.htm
2. *Сайд Е.* Культура й імперіалізм. – К.: Критика, 2007 – 608 с.
3. *Сепир Э.* Статус лингвистики как науки // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С. 259-265. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.philology.ru/linguistics1/sapir-93c.htm
4. *Achebe Chinua.* Hopes and impediments: selected essays. – New York: Doubleday, 1989. – 186 p.
5. *Achebe Chinua.* Morning Yet on Creation Day: Essays. – London: Heinemann, 1975 – 175 p.
6. *Achebe Chinua.* No Longer at Ease. – Greenwich, CT: Fawcett, 1969. – 161 p.
7. *Achebe Chinua.* The Role of the Writer in the New Nation // African Writers on African Writing. – London: Heinemann, 1973. – 172 p.
8. *Achebe Chinua.* Things Fall Apart. – London: Everyman's Library, 1992. – 181 p.
9. *Claude Levi-Strauss.* Structural Anthropology – New York: Doubleday, 1967. – 413 p.
10. Emerging Perspectives on Chinua Achebe: vol. 1: Omenka, the Master Artist – Critical Perspectives on Achebe's Fiction / ed. by Ernest N. Emenyonu. – Trenton: Africa World Press. – 475 p.
11. *Gikandi Simon.* Reading Chinua Achebe: Language & Ideology in Fiction. – Oxford: James Currey Publishers, 1991. – 166 p.
12. *Killam, G.D.* The Writings of Chinua Achebe. – London: Heinemann, 1969 – 132 p.
13. *Ngugi wa Thiong'o.* Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature. London: James Currey, 1992. – 114 p.
14. The Chinua Achebe Encyclopedia /ed. by M. Keith Booker. – Westport, CT: Greenwood press, 2003 – 318 p.

Анотація

Культурологічні виміри ментального у досвіді Ч. Ачебе

Розглядається феномен ментальності, висловленої через нерідну мову. Ч. Ачебе (лауреат Букерівської премії, 2007) за допомогою англійської мови артикулює ментальність племені Ігбо.

Ключові слова: Нігерія, Ігбо, англійська мова, постколоніальна ментальність, автентична культура, соціальний досвід, Ч. Ачебе

Аннотация

Культурологические измерения ментального в опыте Ч. Ачебе

Рассматривается феномен ментальности, который выражается с помощью неродного языка. Ч. Ачебе (лауреат Букеровской премии, 2007) с помощью английского языка артикулирует ментальность племени Игбо.

Ключевые слова: Нигерия, Игбо, английский язык, постколониальная ментальность, автентичная культура, социальный опыт, Ч. Ачебе

Summary

Cultural Aspects of the Mental in Chinua Achebe's Experience

The article deals with the mentality, expressed by means of the foreign language. Chinua Achebe (Booker Prize winner, 2007) by means of the English language articulates the Igbo mentality.

Key words: Nigeria, Igbo, English language, postcolonial mentality, authentic culture, social experience, Chinua Achebe